

ELEONORA I STANISŁAW TABACZYŃSCY

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W NAKLE NAD NOTECIĄ W 1958 ROKU

W czasie od 14 lipca do 6 września 1958 r., dzięki dotacji WRN w Bydgoszczy¹, przeprowadzono z ramienia Zakładu Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Poznaniu prace badawcze na terenie wczesnośredniowiecznego Nakła, których celem było wstępne rozpoznanie archeologiczne obiektu.

W badaniach nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Pomorza Wschodniego Nakło wysuwa się na jedno z czołowych miejsc. Znaczenie tego ośrodka występuje w źródłach dość wyraźnie. Walkom pod Nakłem poświęca sporo miejsca w swej *Kronice* Gall Anonim podając opis oblężenia grodu przez Władysława Hermana w 1091 r. oraz walk Krzywoustego. Barwny opis walk Przemysła ze Światopełkiem pomorskim o Nakło zawiera *Kronika wielkopolska*. Liczne dokumenty XIII-wieczne rzucają wiele światła na późniejszy jego rozwój².

Na znaczenie tego obiektu zwracały uwagę w czasach najnowszych przypadkowe odkrycia zabytków archeologicznych. Znalaziono tu znaczną ilość broni, ostrogi, kabluczki skroniowe³ oraz odkryto w kilku miejscach przy pracach ziemnych dobrze zachowane, imponujące rozmiarami konstrukcje drewniane.

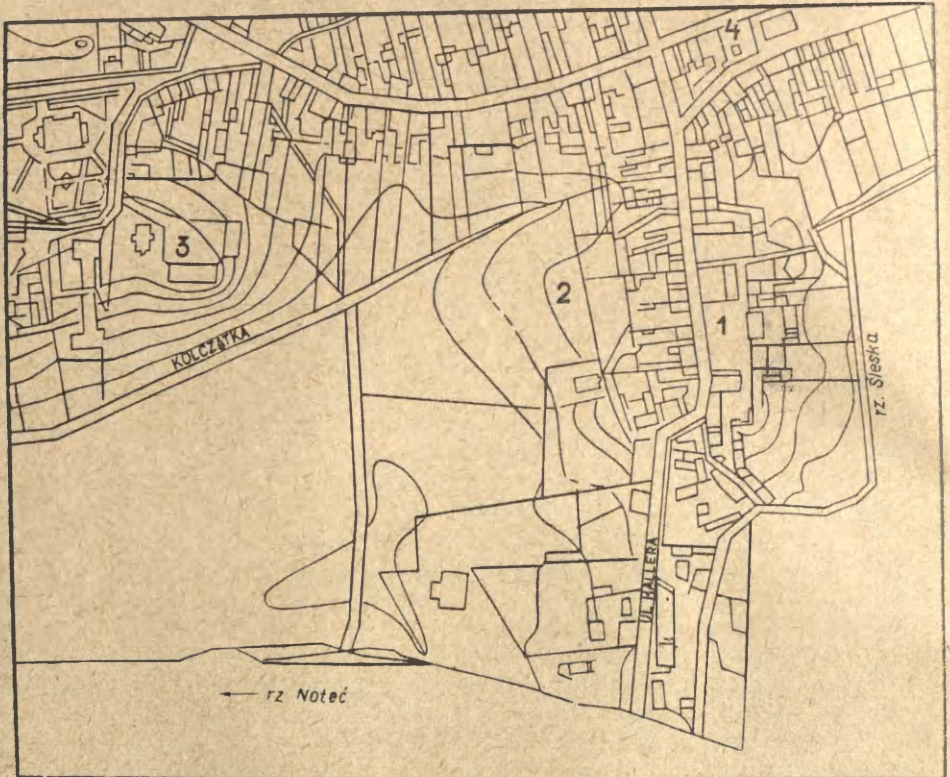
Zespół uzyskanych dotąd danych łącznie z analiza topograficzną terenu oraz badaniami powierzchniowymi umożliwił zlokalizowanie na terenie dzisiejszego miasta następujących obiektów archeologicznych (ryc. 1): 1. Grodziska (stan. 1) znajdującego się na zachód od Śleski, przy jej ujściu do Noteci, na terenie placu Zamkowego, zwanego dawniej Rynkiem Garncarskim i placem Mieczysława; 2. Podgrodzia (stan. 1), znajdującego się w bezpośrednim sąsiedztwie grodu, na zachód od niego, na terenie ogrodów przy ul. Hallera, wokół miejsca, gdzie obecnie znajduje się budynek zwany „Zamkiem“; 3. Cmentarzyska (stan. 3), które można na podstawie wzmianek w literaturze i relacji miejscowej ludności z pewnym prawdopodobieństwem lokalizować w centrum miasta; 4. Grodziska (stan. 2) w postaci nasypu z widocznym zarysem wału zwróconego łukiem na wschód w kierunku grodu, na terenie zabudowań należących do probostwa kościoła Św. Wawrzyńca i ogrodu w pobliżu plebanii. Jest to zapewne gród wzniesiony w r. 1255 przez Przemysła I w czasie walk z Pomorzanami.

¹ W trakcie badań uzyskano dalsze fundusze z MRN w Nakle n. Notecią, PRN w Wyrzysku oraz IHKM PAN. W pracach brali udział ponadto mgr B. Balcer, mgr T. Byczko oraz R. Marzyński.

² Zagadnienia poruszane we wstępie omówimy szerzej w innym miejscu.

³ Por. W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII—XII w.)*, Poznań 1938, s. 263.

Systematyczne badania przeprowadzono na terenie grodu (stan. 1) na placu Zamkowym w obrębie pójarowego wykopu (ćwiartka A i B), eksplorując warstwy kulturowe do głębokości ca 2,5 m poniżej obecnej powierzchni. Oprócz tego przeprowadzono tu także próbnе wiercenia, które wykazały, że miąższość warstw kulturowych wynosi ca 9 m. Ta rzadko na innych obiektach spotykana kumulacja warstw kulturowych pozwala przypuszczać, że mamy tu do czynienia z obiektem

Ryc. 1. Rozmieszczenie wczesnośredniowiecznych obiektów archeologicznych w Nakle nad Notecią:

- 1 — stan. 1. Plac Zamkowy. Gród; 2 — stan. 1. Ogrody przy ul. Hallera. Osada przygodowa;
3 — stan. 2. Ogród probostwa przy kościele św. Wawrzyńca. Gród Przemysława; 4 — stan. 3
Okolice Rynku. Przypuszczalny teren cmentarzyska

Rys. T. Byczko

archeologicznym wyjątkowo dobrze zachowanym, niezmiernie ciekawym stratygraficznie. Opinię tę potwierdzają wyniki dotychczasowych badań systematycznych. Z wyróżnionych tu 6 warstw kulturowych pierwsza, pochodzenia nowożytnego z domieszką zabytków starszych, nie budzi specjalnego zainteresowania. Zalegająca niżej warstwa czarnej i ciemnobrunatnej ziemi ze spalenizną, węgielkami drzewnymi i drobnymi szczątkami organicznymi (w. II), obok zespołu zabytków ruchomych w postaci fragmentów naczyń toczonych tzw. stalowoszarych oraz ceramiki polewanej z domieszką wczesnośredniowiecznych naczyń całkowicie obtaczanych, kilku zabytków żelaznych oraz fragmentu cegły gotyckiej, tzw. palcówki.

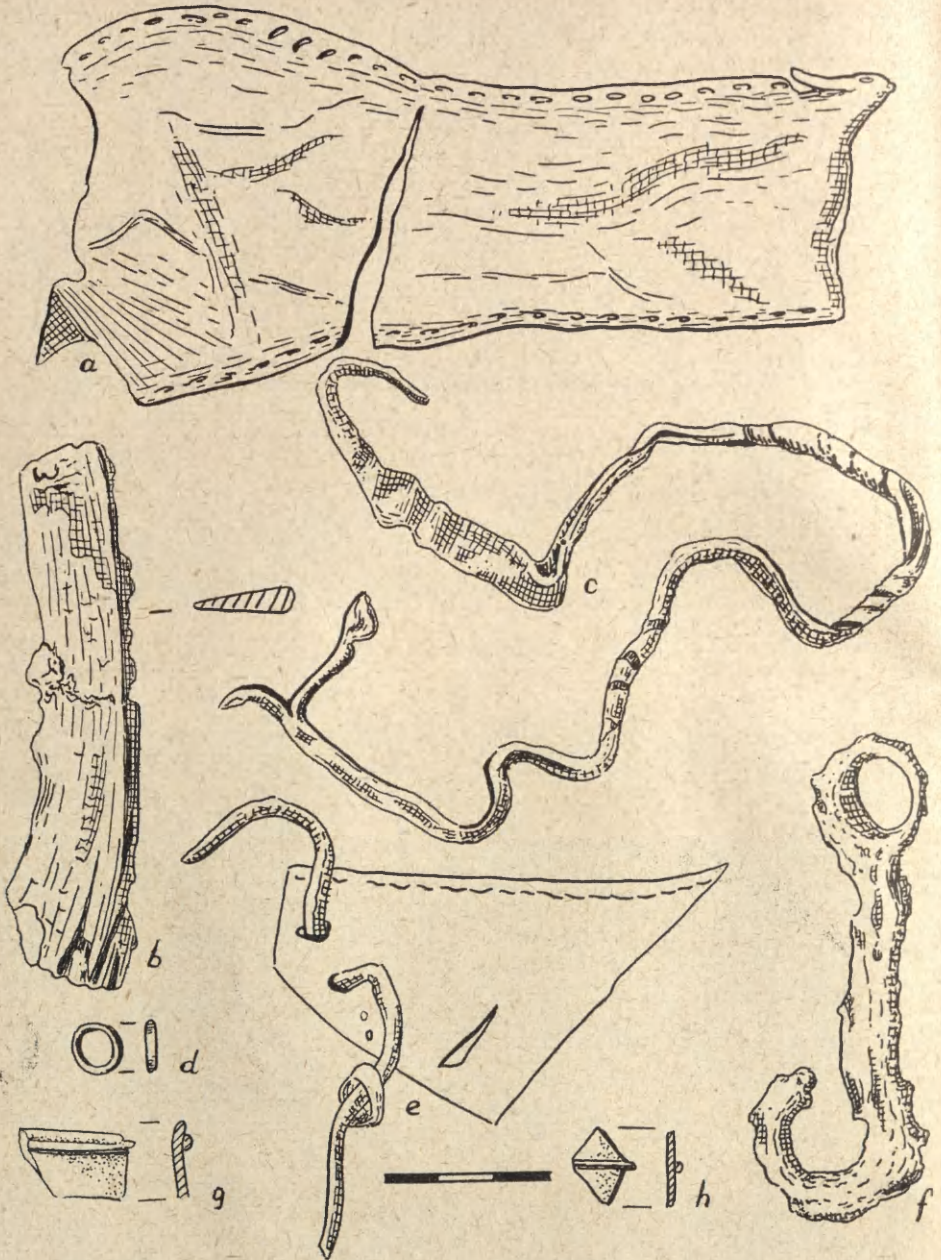

Ryc. 2. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Podłoga chaty z paleniskiem na stropie warstw IIa
Fot. S. Tabaczyński

Ryc. 3. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Chata zrębowa z jamą garbiarską na spągu warstwy IIa

Fot. S. Tabaczyński

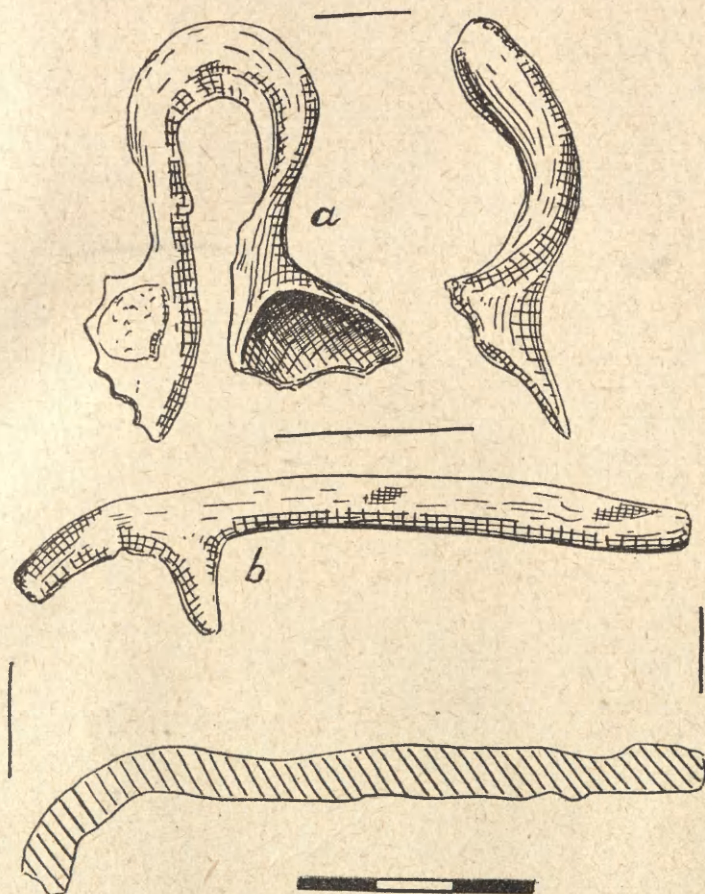

Ryc. 4. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Gród. Zabytki z warstwy IIa:

a — fragment obuwia skórnego; b — fragment sierpa (?) żelaznego; c — rzemyk do trzewika;
 d — paciorek z brązowego szkliwa; e — fragment trzewika skórnego z rzemykiem; f —
 fragment wędzida żelaznego; g-h — fragmenty naczyń szklanych

Rys. T. Byczko

zawierała szczątki drewnianego domostwa z paleniskiem gliniano-kamiennym (ryc. 2). Obok paleniska wystąpiły szczątki drewnianej podłogi, zbudowanej z bierwion leżących na poprzecznych legarach. Dom uległ prawdopodobnie spaleniu, o czym zdają się świadczyć zwęglone części górne większości dranic. Na podstawie

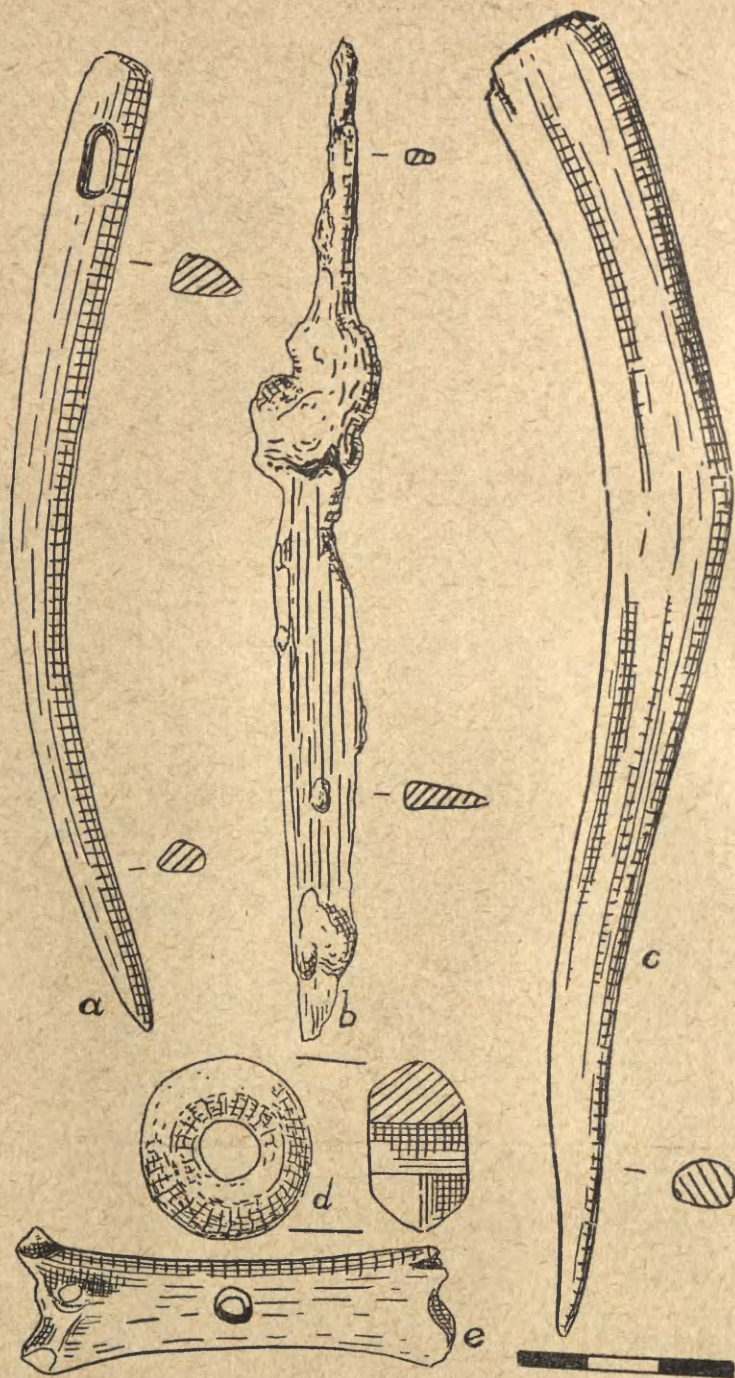

Ryc. 5. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Gród. Zabytki z w. IIb i Ia:

a — okucie żelazne; b — rak żelazny

Rys. T. Byczko

uzyskanych zabytków zespół ten datować możemy na XV—XVI w. Nieco niżej, w obrębie warstwy II a (ćwiartka B), odsłonięto fragment chaty zrębowej (ryc. 3). W północno-wschodnim narożniku chaty znajdowała się skrzynia drewniana, zbudowana z dranic ustawionych prawie pionowo lub lekko skośnie do wewnątrz i podpartych w narożnikach kołkami, wypełniona warstewkami kory dębowej i miazgi szczątków organicznych. W obrębie skrzyni znaleziono także fragment skóry, kilka fragmentów ceramiki i kości. Natomiast na zewnątrz chaty stwierdzono występowanie ponad 200 fragmentów skóry, przeważnie noszącej na sobie ślady obróbki, kilka przedmiotów żelaznych, półwytwór szczydła rogowego, łuczynka, drucik brązowy i fragmenty szkła (ryc. 4), ponadto fragmenty naczyń toczonych.

Ryc. 6. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Gród. Zabytki z w. IIc.
 a — szydło kościane; b — nóż żelazny; c — szydło rogowe; d — przęślik
 z różowego lúpku; e — hetka kościana

Rys. T. Byczko

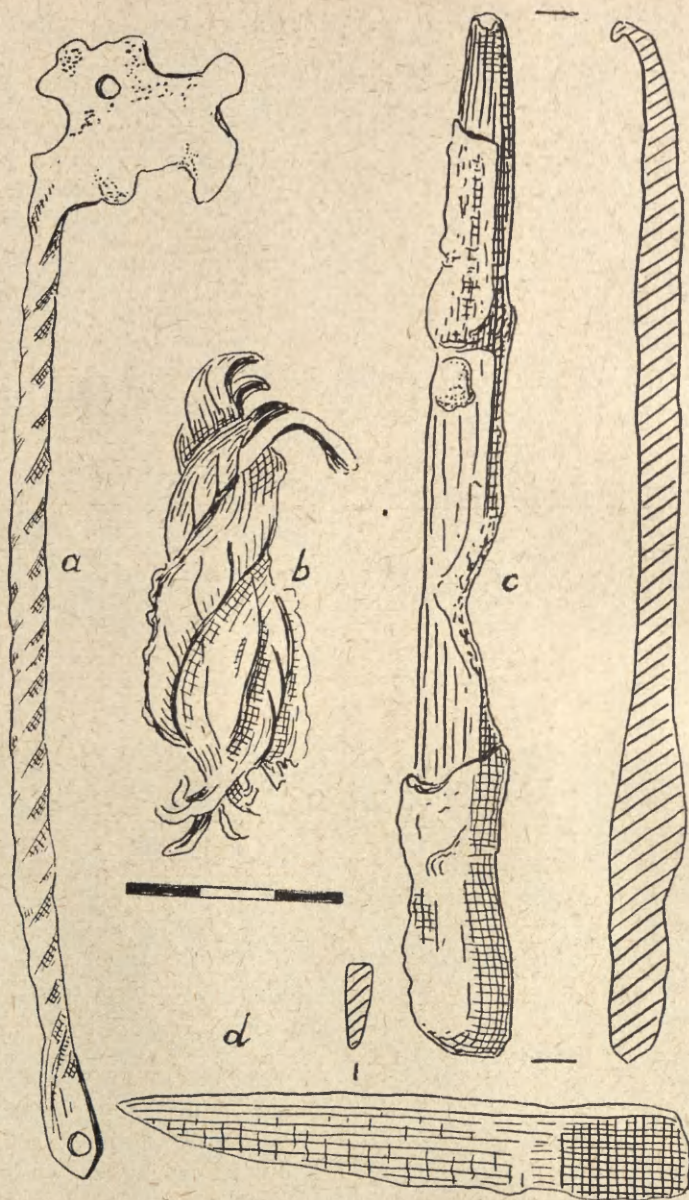
Ryc. 7. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Konstrukcje drewniane w w. III i IIIa

Fot. S. Tabaczyński

Ryc. 8. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Fragment chaty zrębowej w w. III

Fot. S. Tabaczyński

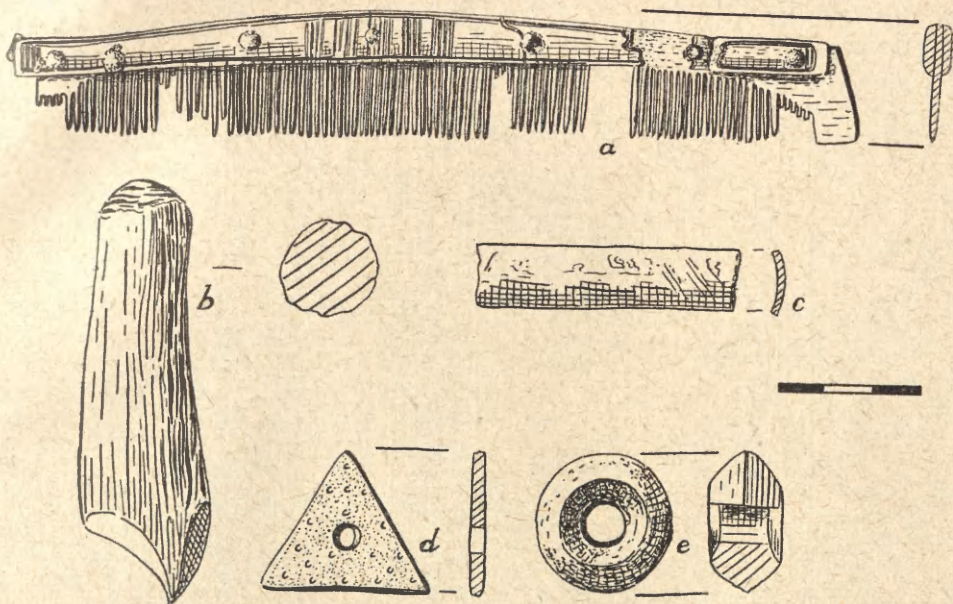

Ryc. 9. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Gród. Zabytki z w. III i IIIa:

a — klucz (?) żelazny; b — fragment powrozu z łyka; c — trzpień rękojeści miecza (?); d — nóż żelazny

Rys. T. Byczko

tw. stalowszarych, z niewielką domieszką naczyń wczesnośredniowiecznych. Całkowicie obtaczanych, kawałki cegły i dachówki gotyckiej, tzw. esówki. Zabytki odkryte w pobliżu chaty zrębowej na terenie ćwiartki B oraz zawartość skrzyni w obrębie chaty pozwalają określić jej niewątpliwie produkcyjny charakter. Skrzynia, wypełniona odpowiednio spreparowaną korą dębową, używana była niewątpliwie do garbowania skóry. Z drugiej strony znaczna ilość fragmentów skóry obrabianej i odpadków produkcyjnych wskazuje niewątpliwie na istnienie w pobliżu warsztatu szewskiego. Przebadany odcinek jest zbyt mały, aby można bliżej określić stosunek obu rodzajów zajęć produkcyjnych. Spostrzeżenia poczynione w czasie badań sugerują jednak, że oba zajęcia — garbarstwo i szewstwo — uprawiano może w obrębie jednej chaty.

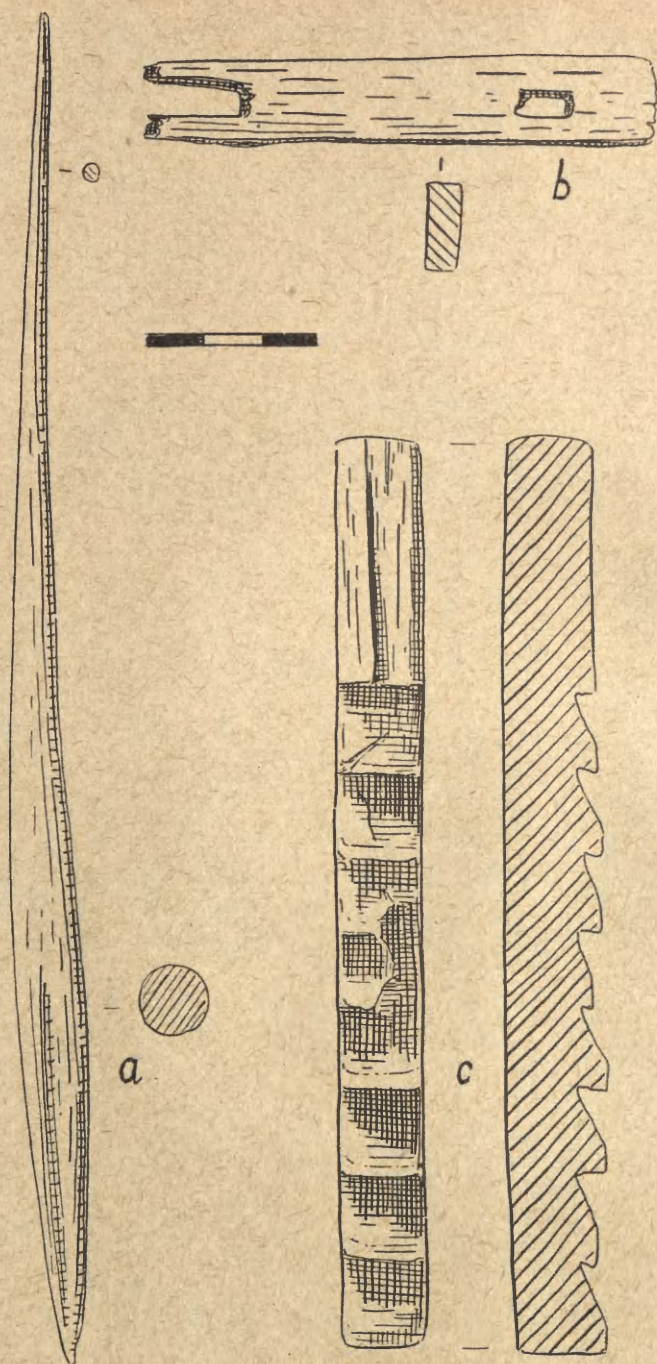
Ryc. 10. Nakle nad Notecią. Stan. 1. Podgrodzie:

a — grzebień rogowy; b — szydło rogowe; c — fragment okucia żelaznego (?); d — płytką rógowa; e — przęślik gliniany

Rys. T. Byczko

W tej samej warstwie, w obrębie ćwiartki A, odkryto ponadto kabląk od wiadra oraz radlicę łopatkową i krój od pługa. Oba przedmioty należą do nielicznych, dobrze datowanych zabytków tego typu w Polsce i rzucają ciekawe światło na rozwój narzędzi rolniczych w tej części Pomorza. Zespół odkrytych w warstwie II a zabytków pozwala je datować w przybliżeniu na XV w.

Pod warstwą szarozółtego piasku (w. II b) wystąpiła na terenie ćwiartki A ciemnobrunatna ziemia ze śladami spalenizny (w. II c). Odsłonięto tu dość słabo zachowane fragmenty konstrukcji drewnianych, będące najprawdopodobniej pozostałością fundamentów dwóch zabudowań drewnianych, zbliżonych do siebie w układzie szachownicowym. W warstwach tych poza ceramiką, przeważnie wczesnośredniowieczną, całkowicie obtaczaną, z domieszką stalowszarej i cegły

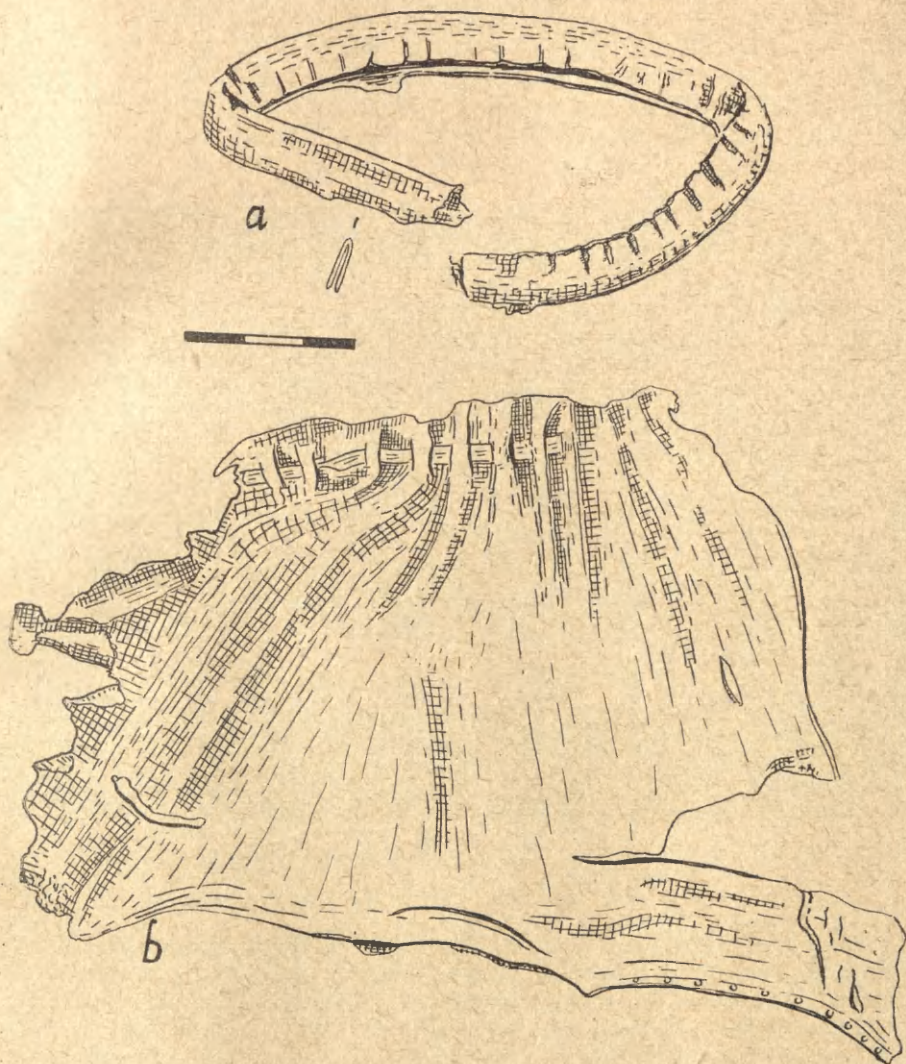

Ryc. 11. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Podgrodzie. Zabytki drewniane:

a — wrzeciono; b — kleszczka (?); c — fragment zamka

Rys. T. Byczko

gotyckiej, odkryto także przedmioty żelazne, m.in. okucie wiadra, nożyk, fragment podkowy, kawałki żużla, ponadto osełkę z szarego łupku, surowiec rogowy, szydła rogowe i kościane, przęślik z łupku wołyńskiego (ryc. 5, 6). Warstwy te datujemy na koniec XIII—XIV w.

Ryc. 12. Nakło nad Notecią. Stan. 1. Podgrodzie:

a — fragment woreczka (?) z tkaniny; b — fragment trzewika skórzanego wiązane łykiem

Rys. T. Byczko

Poniżej zalegała ciemnobrunatna warstwa ziemi z mierzwą i szczątkami organicznymi (w. III i III a). W warstwach tych odsłonięto trzy fragmenty dobrze zachowanych chat (ryc. 7, 8). Chaty, zachowane do wysokości kilku leżących na

sobie belek, budowane były głównie z drzewa sosnowego⁴ w konstrukcji zrębowej. W warstwie zawierającej znaczną ilość szczątków organicznych stwierdzono m.in. występowanie plewek prosa⁵, fragmentów orzecha laskowego oraz łusek rybich. Z zabytków drewnianych wymienić należy przede wszystkim znaczne ilości łuszczek drewnianych, fragmenty naczyń, dno beczki, fragment powroza z łyka. Ponadto zainwentaryzowano m.in. żużel, fragment podkowy żelaznej, trzpień rękojeści miecza (?), klucz (?) żelazny z dwoma otworami, fragmenty drutu brązowego, osekę z szarego łupku (ryc. 9) oraz znaczną ilość ułamków naczyń całkowicie obtaczanych z brzegiem przeważnie silnie wychylonym lub szyjką cylindryczną. Na dnach naczyń występują często znaki garncarskie. Warstwy te datujemy ogólnie na XIII w.

Ryc. 13. Nakło nad Notecią. Stan. 2. Wschodnia część wału grodziska

Fot. S. Tabaczyńska

Celem zorientowania się w chronologii podgrodzia nakielskiego założono niewielki wykop sondażowy (2,5 × 1,5 m) na terenie ogrodu braci Możdżyńskich, położonego na zachód od wykopu głównego. Warstwy wczesnośredniowieczne (w. II—V) w postaci ciemnobrunatnej ziemi z dużą domieszką mierzwy i poniżej czystej mierzwy (w. V) zalegały od głębokości ok. 0,80 do ok. 4,00 m poniżej powierzchni. Calec wystąpił w postaci jednolitej warstwy torfu. W wyniku tych badań stwierdzono 10 poziomów konstrukcyjnych z dobrze zachowanym drewnem oraz resztki paleniska z polnych kamieni (w. V). Małe wymiary wykopu nie pozwalają na bliższe określenie ich przynależności i funkcji. Niewątpliwie mamy tutaj do czynienia z pozostałościami zabudowań mieszkalnych. Ceramika wczesno-

⁴ Wg określenia mgr inż. Z. Gądzińskiego.

⁵ Wg określenia prof. dr K. Moldenhawera.

średniowieczna z poszczególnych poziomów osadniczych nie wykazuje wyraźnego zróżnicowania pod względem formy i techniki produkcji. Występują tu prawie wyłącznie, poza kilkoma fragmentami naczyń górą obtaczanych, ułamki naczyń całkowicie obtaczanych. Ceramikę z najstarszych poziomów osadniczych datować możemy w przybliżeniu na drugą połowę lub koniec X w. Z ciekawszych zabytków odkryto tu m.in. trójkątną, zdobioną płytkę rogową z otworem pośrodku (w. I), szydła rogowe i kościane (w. II), grzebień rogowy jednostronny (w. IV) oraz w warstwie V — wrzeciono drewniane, przęślik gliniany, tuczywka, fragment oseki z szarego łupku, fragment drewnianego zamka do drzwi, drewnianą kleszczkę, fragmenty obuwia skórzanego, fragment woreczka (?) z tkaniny (ryc. 10—12).

Badania na grodzie Przemysła, zlokalizowanym w ogrodzie proboszcza parafii kościoła Św. Wawrzyńca (ryc. 13), ograniczały się do próbnych wierceń (8 otworów) za pomocą świdra ręcznego. Pozwoliły one stwierdzić występowanie na głębokości ok. 1 m poniżej powierzchni cienkiej warstwy osadniczej, co potwierdzałoby znany ze źródeł pisanych fakt, że gród ten istniał przez krótki okres jako strażnica założona w okresie walk Przemysła z Pomorzanami. W trakcie wierceń nie znaleziono żadnych zabytków ani ceramiki. Ułamki naczyń całkowicie obtaczanych znajdowano natomiast w czasie badań powierzchniowych.

Celem zapoznania miejscowego społeczeństwa z ogólną problematyką badań zorganizowano w połowie okresu wykopaliskowego połową wystawę w trzech gablotach, zawierającą ilustracje obrazujące wyniki badań archeologicznych (fotografie odsłoniętych chat, rekonstrukcję grodu itp.), fotokopie dokumentów pisanych dotyczących Nakła wczesnośredniowiecznego oraz zabytki znalezione w czasie badań.

Przeprowadzone w 1958 r. badania dały wstępne rozpoznanie archeologiczne obiektu, umożliwiając w przyszłych sezonach wykopaliskowych kontynuowanie rozpoczętych i przystąpienie do nowych prac badawczych nad problematyką wczesnośredniowiecznego Nakła nad Notecią.

*Zakład Archeologii Polski
IHKM PAN w Poznaniu*

ЭЛЕОНОРА И СТАНИСЛАВ ТАБАЧЫНСКИЕ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В М. НАКЛО НА РЕКЕ НОТЭЦЬ В 1958 Г.

В 1958 г. проведено на территории раннесредневекового Накла на реке Нотэць исследовательские работы, целью которых являлась вступительная археологическая разведка объекта.

Среди исследований поселения раннесредневекового восточного Поморья Накло выдвигается на одно из передовых мест. Значение этого центра выступает в источниках довольно ясно. Много места посвящает Наклу хроника Галла Анонима, а также хроника Великой Польши и тоже XIII-вечные документы.

На значение этого объекта в новейших временах обратили внимание случайные обнаружения археологических памятников, таких как шпоры, оружие, височные кольца. Кроме того обнаружено на нескольких местах во время земляных работ хорошо сохранные импозантные размерами деревянные конструкции.

Комплекс полученных до сих пор данных совместно с топографическим анализом территории, а также с археологической разведкой, сделали возможным

локализовать на территории вынешнего города следующие археологические объекты (рис. 1): 1. городище (стоянка 1), помещенное на территории Площу Замkowego; 2. подгородье (стоянка 1) в непосредственном соседстве города на запад от него; 3. могильник (стоянка 3), помещающийся, по всей вероятности, в центре города; 4. городище, воздвигенное вероятно Пшемьславом в 1255 г. (стоянка 2), которое локализовано поблизости костела св. Вавжыньца.

На территории трех из 4-х упомянутых тут объектов проведено бурения и зондажи, а на городище (стоянка 1) проведено систематические раскопки в границах на $\frac{1}{2}$ ара, исследуя культурные слои по глубину 2,5 м ниже настоящей поверхности. Обнаружено тут конструкционные уровни с XII/XIII по XV вв. Работы на этом месте будут продолжаться еще несколько лет, так как констатировано, что толщина культурных слоев подходит тут к 9 м.

К самым интересным результатам принадлежат обнаруженные в уровнях с XII/XIII по XV вв. хаты. Внутри хаты с XIV в. констатировано выступание кожаной мастерской и сапожной мастерской. Более интересные памятники, полученные в этом самом уровне, это железный лемеш и резак для плуга.

Проведенные бурения и зондаж на территории пригорода сделали возможным ориентироваться по стратиграфии и хронологии этого объекта. Обнаружено здесь комплекс интересных памятников (таблица 6—8), лежащих в границах 5-ти культурных слоев, из которых самые старые можно датировать второй половиной или концом X в.

Бурения на территории „города“ Пшемьслава подтвердили известный по писанным источникам военный характер этого объекта. На следы небольшого поселения показывают единственно обломки сосудов, обтачиванных в целом, которые нашлись во время археологической разведки.

ELEONORA AND STANISŁAW TABACZYŃSKI

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES AT NAKŁO ON THE NOTEĆ IN 1953

Archaeological researches started in 1958 at the Early Medieval Nakłó on the Noteć aimed at the close exploration of the site.

In the settlement surveys carried out in the early Medieval Eastern Pomerania, Nakłó played a very important role. Its name often appears in the written sources. Gall Anonim devoted much space in his Chronicle to Nakłó; it also appears in the Wielkopolska chronicle and in the other 13th cent. documents.

Various discoveries in recent times confirm the importance of Nakłó: spurs, weapons, temple ornaments. In addition there were discovered well preserved wooden constructions, imposing in size.

Data obtained so far as well as the topographic analysis of the terrain and surface surveys have rendered possible the localization of the following archaeological objects in the area of the town of to-day:

1. A castle (site 2) situated at the Zamkowy Square.
2. A borough area (site 1) in the nearest vicinity of the castle, on the east.
3. A cemetery (site 3) located probably in the centre of the town.
4. A castle erected probably by Przemysł I in 1255 (site 2) — localized near the St. Lawrence's Church.

On three sites borings and sondage works were carried out. On site 1 systematic excavations in a $\frac{1}{2}$ are dig were started. Culture layers on this site were

explored to the depth of 2,5 metres below the present level. Construction layers from the 13th cent. till the 16th cent. were laid bare here. Further researches in this place will last still for several years as the culture layers seem to reach the depth of 9 metres.

Among the most interesting objects encountered in layers from the 13th cent. till the 16th cent. are the huts. In the hut from the 14th cent. traces of a tannery and a shoemaker's workshop were found. Of the more interesting specimens obtained in the same layer one may mention an iron plough-share and toe (table 2).

Borings and sondage works carried out in the borough area were most instrumental in fixing the stratigraphy and chronology of the borough. The whole group of interesting specimens (table 6—8) were discovered here. They were deposited in the five culture layers; the oldest one can be dated to the second half or the end of the 10th cent.

Borings in the Przemysl's castle have confirmed the military character of this object known already from the written sources. To the traces of exiguous settlement point only the fragments of completely turned pots found in the course of surface surveys.

